

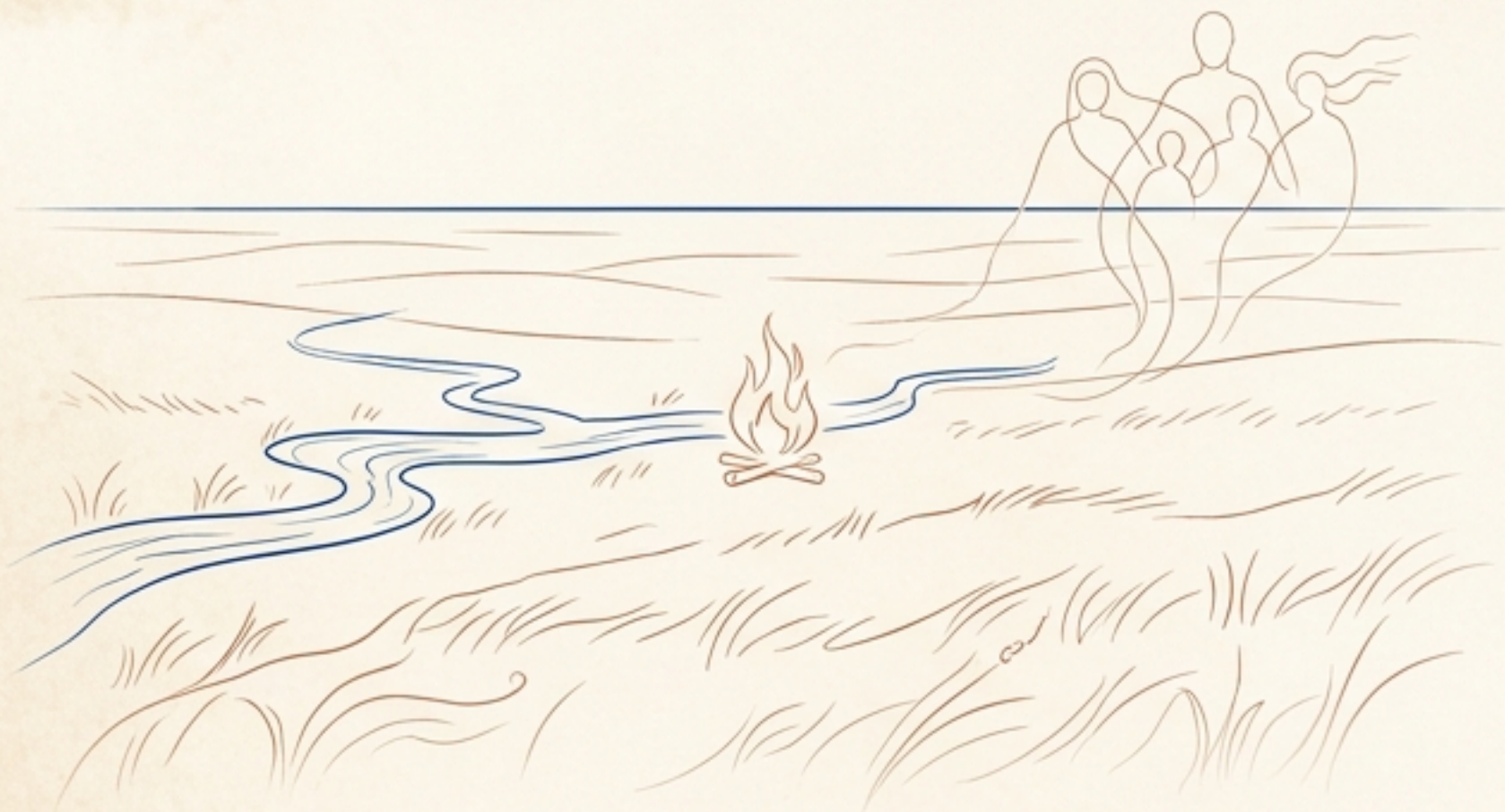
Monoteismi Lainetus

Holistiline kosmoloogia ja
religiooni spiraalne areng
pronksiajast rauaajani

Kaks maailma, üks taevas: ränduri ja linlase konflikt

Rändur Arvak

Rändur Arvak näeb stepis ühtainust taevast ja ühtset, jagamatut reaalsust, kus jõed, tuli ja esivanemad on kõik omavahel seotud.

Linna astmiktempli preester

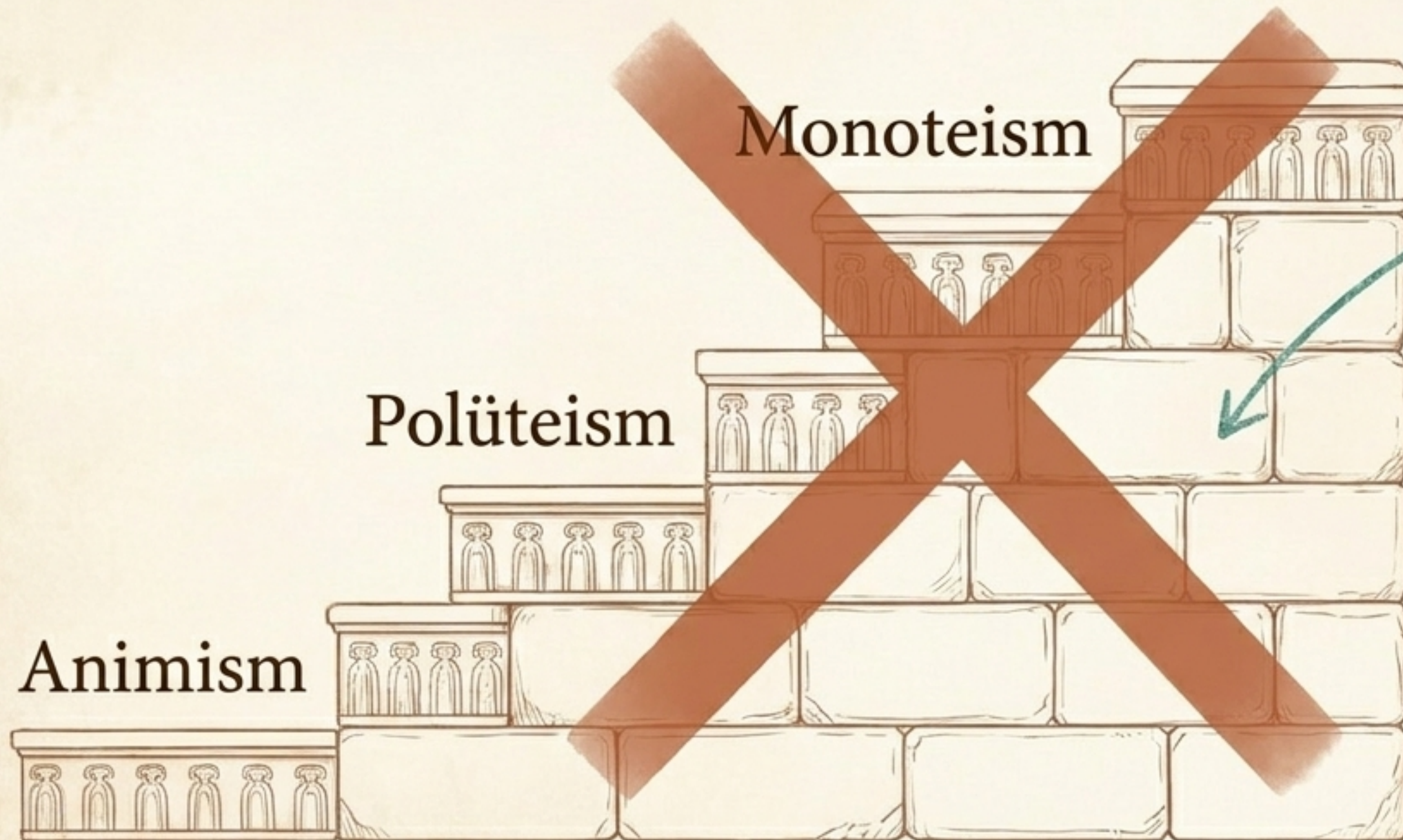
Linna astmiktempli preester vajab tuhandet nime ja eraldi jumalaid, et hallata linna keerukust, vara ja inimeste spetsialiseerumist.

See pinge – intuiitse terviku ja spetsialiseeritud osade vahel – on inimõistuse ja religiooniajaloo fundamentaalne käivitaja.

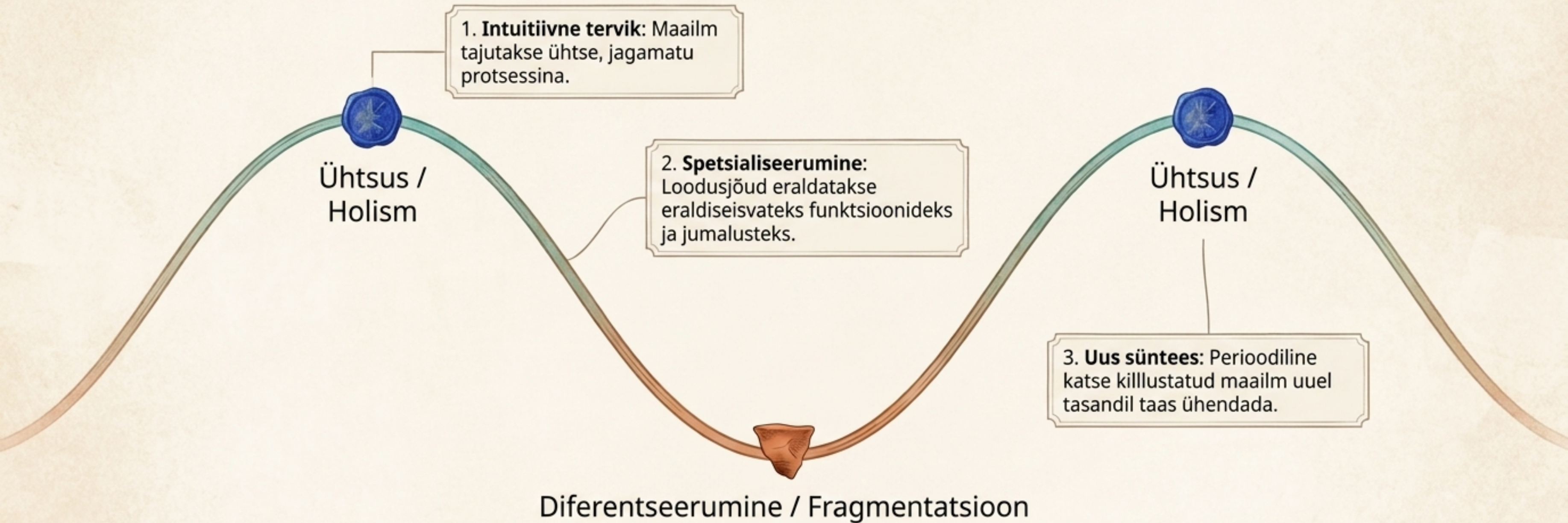
Lineaarne arengumudel on ajalooline illusioon

Levinud käsitus eeldab, et inimkonna usuline areng kulgeb sirgjooneliselt pimedusest valgusesse, primitiivsest animismist lõpliku monoteismini.

See mudel ei suuda selgitada, miks monoteistlikud ja henoteistlikud ideed ilmuvad ajaloos tsükliliste lainetena ning miks nad eksisteerivad sageli paralleelselt polüteistlike süsteemidega.

Religioon hingab ühtsuse ja eraldumise lainetena

Areng ei ole lineaarne marss, vaid 'spiraalne lainetus', kus iga uus holistlik kiht ehitatakse eelmise fragmentatsiooni peale.

Holistiline kosmoloogia ei ole eel-monoteism, vaid läbipõimunud tervik

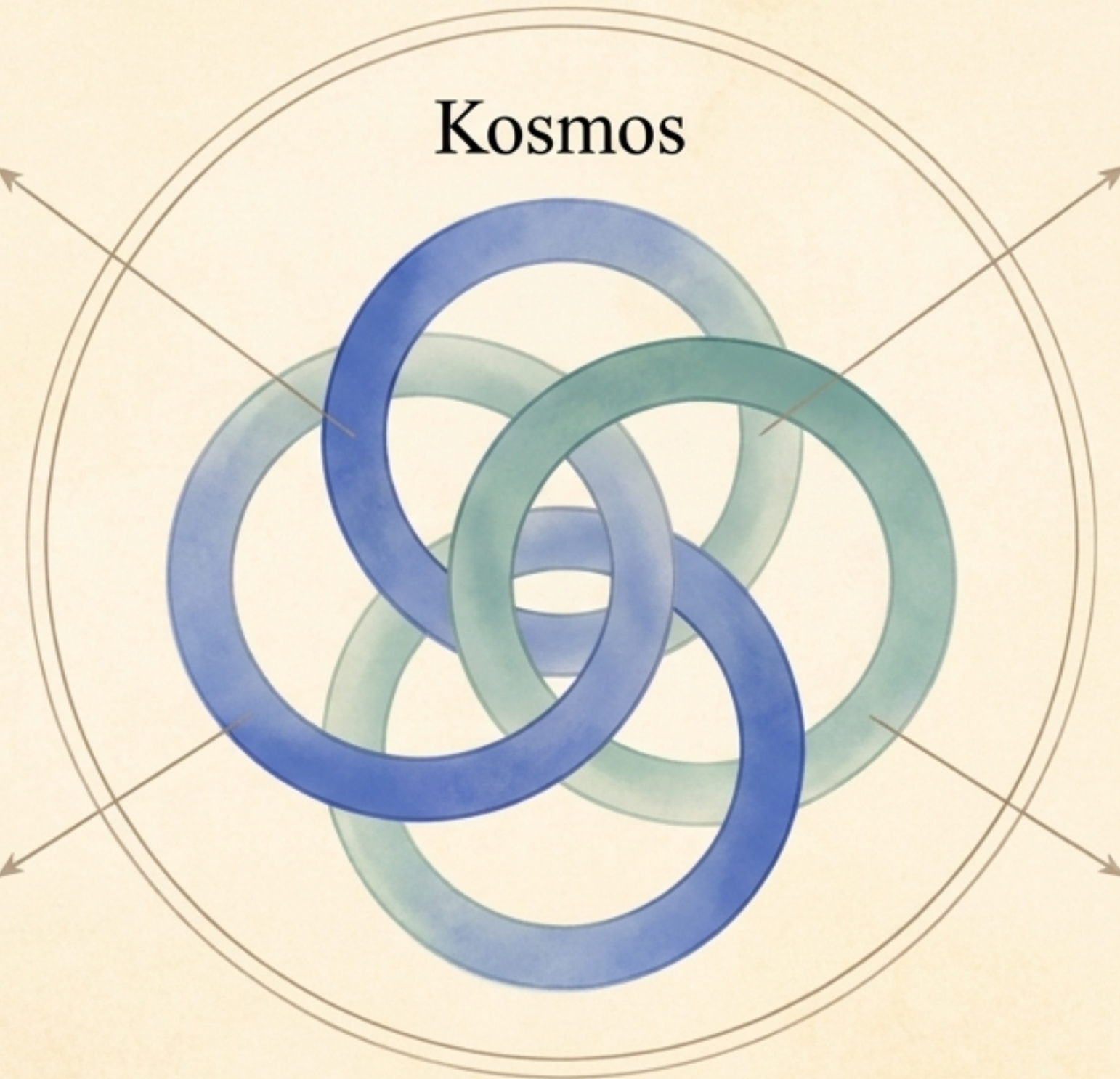
Diferentseerumata ühtsus:

Vesi, taevas, maa ja tuli ei ole eraldiseisvad, vaid ühe protsessi eri aspektid.

Funktsioonide kattuvus:

Sama kosmiline jõud võib avalduda mitmes erinevas vormis.

Kosmos

Puuduv jäik panteon:

Jumalad ei ole selgelt määratletud isikud, kellel on ranged igapäevased rollid.

Moraali ja kosmose ühtsus:

Eetika ei ole eraldiseisev normistik, vaid osa looduse ja kosmose loomulikust korrast.

Jiroft: Kosmiline tasakaal enne isikustatud jumalaid

Mõistus (Inimlik mõõde)

Jõud (Maa pealne energia)

Taevasfäär (Kõrgem kord)

Vesi ja Maa (Alusjõud)

See ei ole üks jumal paljude seas. See hübriidolend on kogu omavahel seotud kosmose mudel. Puudub hea ja kurja moraalne vastandus – fookus on pelgalt looduslikul tasakaalul.

Linnastumine ja institutsioonid lõhestavad ühtse taeva

Rändav eluviis

Parasümpaatiline, ühtse keskkonna tajus.
Inimene kui generalist ('teeb kõike').
Loob pinnase kogemuslikule ühtsusetajule
ja eetikale.

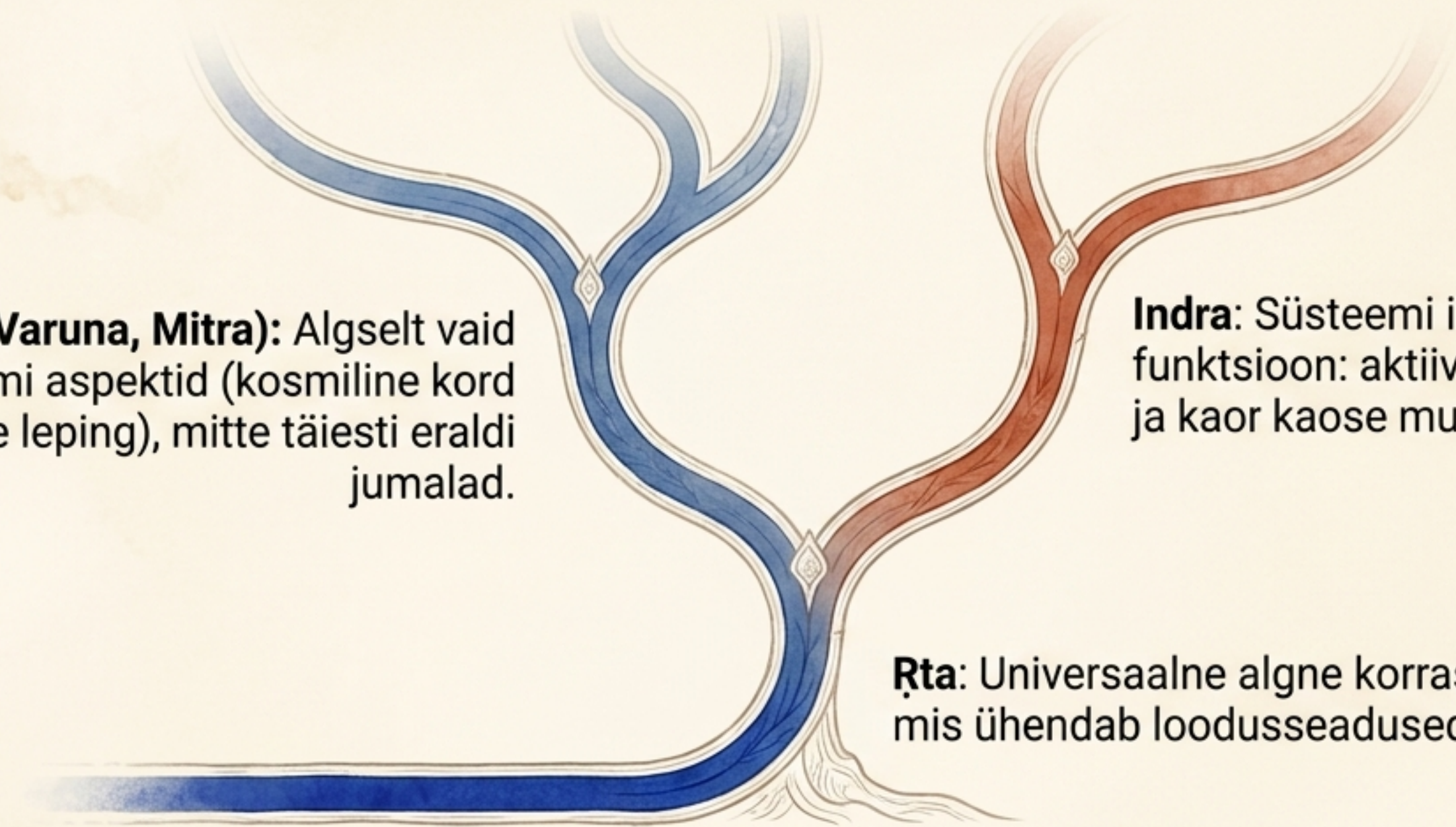
Paikne linnastumine

Sümpaatiline, polütsentriline keskkond.
Tekitab spetsialiseerunud preesterkonnad,
keerukad panteonid ja rituaalide
formaliseerumise.

Kui ühiskond muutub keerukamaks ja killustatumaks, peab killustuma ka teoloogiline maailmapilt. Funktsioonid eralduvad.

Varane *RigVeda* märgib diferentseerumise algust

Adityad (Varuna, Mitra): Algselt vaid ühe süsteemi aspektid (kosmiline kord ja sotsiaalne leping), mitte täiesti eraldi jumalad.

Indra: Süsteemi ilmub teine funktsioon: aktiivne sõjaline jõud ja kaor kaose murdmine.

Ṛta: Universaalne algne korrastav printsiip, mis ühendab looduseadused ja moraali.

Funktsioonide eraldumine toob paratamatult kaasa hierarhia ja narratiivse konflikti (deva vs. asura). Holistiline tervik hakkab murenema konkurentsiks.

Zarathustra ja fragmenteeritud jumalate taasühendamine

Amesha Spentad: Varasemad eraldiseisvad jumalad ei ole enam iseseisvad, vaid on taandatud Ahura Mazda aspektideks (hiljem tõlgendatud 'peainglitena').

Ahura Mazda: Keskne, loov mõistus ja printsip (henoteism).

Vedaistlik *Ṛta* asendub mõistega *Asha* – säilib universaalne kord, kuid sellele lisandub nüüd range moraalne dualism ja normatiivne eetikakoodeks.

Kosmilise korra spiraalne evolutsioon

Vedaistlik *Rta*

Looduslik ja rituaalne universaalne rütm. Kord on tunnetuslik, kuid algab difirentseerumine isikustatud funktsioonideks.

Jirofti hübridid

Puhas visuaalne tasakaal. Puudub tekst ja selge moraalne vastandus. Keskmes looduslik sünergia.

Zoroastristlik *Asha*

Range moraalne dualism ja normatiivne koodeks. Ühtsus on taastatud abstraktsel tasandil, kuid see on nüüd seadustatud.

Uus holistiline kiht ei ole kunagi täpselt sama mis eelmine. Spiraal liigub ülespoole, muutudes järjest formaliseeritumaks.

Kaks täiesti erinevat monoteismi tüüpi

Kogemuslik Monoteism

• Tuleneb vahetust ühtsuse tajust (parasümpaatiline närvisüsteem).

• Voolav, eetiline ja loomulik.

• Seotud rändava, generalistliku eluviisiga. Ei vaja tugevat institutsiooni.

Institutsionaalne Monoteism

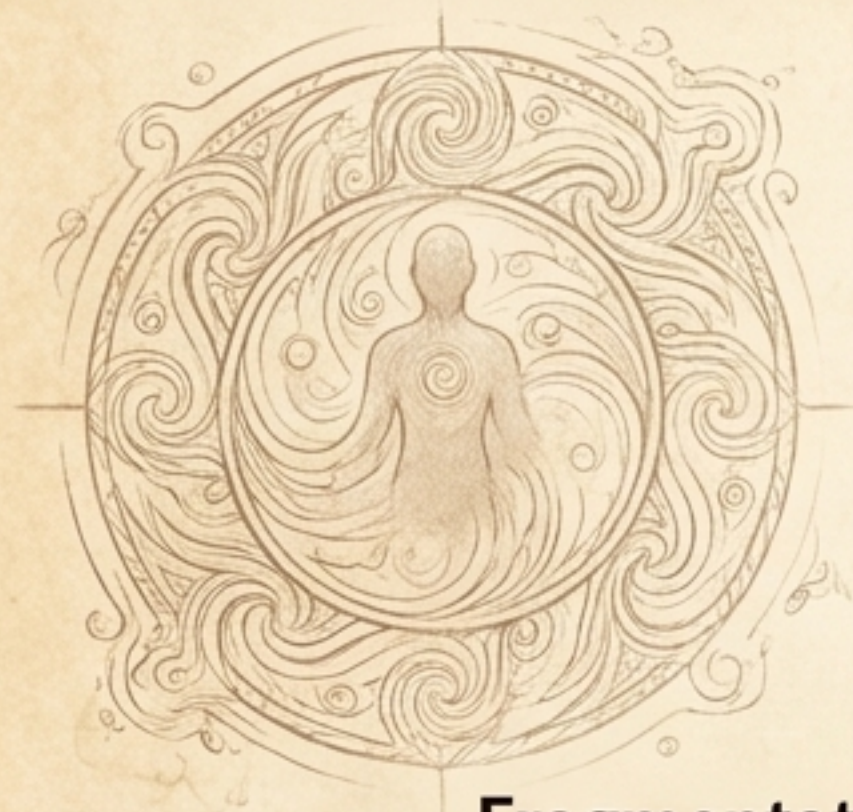
• Kehtestab ühtsuse reegli ja normina (sümpaatiline närvisüsteem).

• Rõhutab õiget usku, on eksklusiivne ja võitlev.

• Sündinud 'polütsentrilise' linnakeskkonna killustatuse vastureaktsioonina.

Religioosne areng peegeldab inimõistuse kognitiivset spiraali

Intuitiivne Tervik
(Hägune algpilt, üldine tunnetus).

Fragmentatsioon
(Detailide lahutamine, analüüs, kategooriad ja kriitika).

Uue Taseme Muster
(Lõplik konfiguratsioon, mis loob uue terviku).

Selles tsüklis ei ole 'head' ega 'halba' etappi. Analüüs ja killustumine on hädavajalik eeldus, et saaks toimuda uue, kõrgema taseme süntees. Religiooni lainetus on lihtsalt inimõistuse korduv tööprotsess.

Arvaku kaja elab üle tuhandete aastate

Aastaid hiljem, kuulates noort rändõpetajat, kes räägib 'ühest tõest paljude nimede taga', meenub vanale preestrile too stepist tulnud tolmune mees.

“Teil siin linnas on kõige jaoks oma jumal. Ja ometi on selle kõige kohal ikka sama taevas. Minu ja sinu taevas.”

Pinge fragmenteeritud linna ja ühtse taeva vahel ei lõpe. See on vaikne taustavõnkumine, mis liigutab ideesid tänapäevani.

Lõppsõna inim mõistuse igavesest hingamisest

Religiooni areng ei ole sirgjooneline marss pimedusest valgusesse. See on inim mõistuse igavene hingamine ühtsuse ja mitmekesisuse vahel.